

МОВЛЕННЄВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА СУЧASNOMU ETAPІ

Елена Николаевна Горошикina
доктор пед. наук, профессор
завкафедрой украинского язы-
ка Луганского национально-
го университета им. Тараса
Шевченко г. Луганск, Украина

В статье рассматривается содержательный аспект речевой подготовки будущего учителя в современных социолингвистических условиях. Показана роль теории культуры речи, риторики в формировании языковой личности студента.

Ключевые слова: культура речи, коммуникативные качества речи, риторическая подготовка.

У статті порушується змістовий аспект проблеми мовленнєвої підготовки майбутніх учителів у сучасних соціолінгвістичних умовах. Показано роль теорій культури мовлення, риторики у формуванні мовній особистості студента.

Мова віддзеркалює історію народу й виступає носієм національної культури, національної гідності, патріотизму, духовності. Мовлення є показником сформованості культури мовця. Досвід суспільства історично закодовано й зафіксовано в мові, у її лексіці, фразеології, граматиці. Через слово людина передає своє ставлення до світу, свою світобачення й світогляду, засвоєний національний та індивідуальний досвід.

Дослідження проблем мовленнєвої підготовки останнім часом значно активізувалося. Зокрема в лінгвістичних студіях Н. Бабич, С. Срмоленко, Л. Мацько, О. Сербенської, Л. Синельникової, Л. Струганець та ін висвітлено особливості соціально та професійно зумовленої мовленнєвої поведінки людей, різні аспекти ділової комунікації у професійній діяльності. Методичний аспект формування культури мовлення студентів став предметом дослідження Н. Голуб, Л. Давидюк, М. Пентипюк, Т. Симоненкової та ін.

Аналіз науково-методичної літератури дає підстави зробити висновок: високий рівень мовленнєвої підготовки — це найлегший шлях до порозуміння з людьми, упевненості в собі та професійного росту.

Мета цієї статті полягає у визначенінні ефективних напрямів самоосвіти, що сприяють формуванню й досконаленню професійно необхідних мовленнєвих умінь та навичок сучасного вчителя-словесника.

Звичка гарно говорити, дотримуватися в будь-якій ситуації спікування мовних норм робить честь кожному громадянинові незалежно від віку, статі, фаху чи статусу. Однак є професії, прямим обов'язком представників яких є бездоганне мовлення. Сфера діяльності вчителя, журналіста, лікаря, вихователя, політика, працівника сфери обслуговування є сферою підвищеної мовленнєвої відповідальності, оскільки їхнім головним інструментом є Слово.

Проте в навчальних програмах шкіл і ВНЗ немає окремих дисциплін, що формували б у майбутніх фахівців навички академічного, політичного, релігійного, побутового дискурсу. Оратівське мистецтво не стало «евід» сучасним складником загальнотої культури країни. У суспільстві чомусь склалася думка, що гарно і правильно говорити повинен лише вчитель-словесник. Тому й чуємо в класах: «Діма і Лосьша», «девочкі і малчикі», «вірна відповідь», «не стійте на протязі», «перекладіть на українську мову» тощо.

У реалізації мовної політики традиційно велика роль відводиться фахівцям-мовознавцям і викладачам української мови, професійні зусилля яких спрямовані на зміщення літературної мови, вивчення і пояснення її взаємодії з іншими мовами, а також неілітературними різновидами національної мови. З допомогою спеціалістів реалізуються поточні завдання й кінцева мета мовного будівництва: розвиток індивідуального мовленнєвого досвіду, формування мовою і мовленнєвої компетенції кожного громадянина своєї країни, ціннісних орієнтацій і настанов, що впливають на виховання належного ставлення до мови в суспільстві.

Навчання у ВНЗ вважають періодом соціалізації людини, тобто формування її як особистості в конкретних соціальних умовах, засвоєння соціального досвіду, що згодом перетворюється на власні цінності й орієнтації ташибиркове введення у систему поведінки норм і шаблонів, прийнятих у певній групі ю суспільстві [1, с. 532].

Процес формування мовної особистості неможливий без урахування теорії культури мовлення. Одним із аспектів уdosконалення мовленнєвої підготовки студентів є вdosконалення комунікативних якостей хінового мовлення. Основою комунікативної якісті мовлення є *правильність*, що забезпечується досконалім володінням нормами літературної мови. Правильне мовлення передбачає вміння відібрати в конкретній ситуації найбільш стилістично виправданий варіант; доречно обгрунтувати застосування стилістичних норм відповідно до ситуації спілкування; будувати усні й писемні висловлювання. Отже, правильність передбачає дотримання орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних, правописних норм української літературної мови.

З правильністю і нормативністю тісно пов'язана чистота мовлення, яка зумовлює доречне застосування канцелярізмів та професіоналізмів, іншомовних слів та термінів. Усне мовлення виключає використання просторічних слів, які знижують загальний його рівень, адже мовлення вчителя — це його візитна картка.

Раніше українів характеризувало суворе дотримання норм мовленневого етикету, уживання значної кількості евфемізмів (*дитинка знайшлася, відійшов у вічинство, нечистий та ін.*). Ще в 17 ст. чужинці, які подорожували Україною писали: «У цього народу тільки чотири лайлів слова — свиня, собака, дідько, чорт». А нині? «Свобода слова» помітно розхитує систему тематичних табу. Відбувається сленгізація літературного мовлення, відходить у минule багато евфемізмів, натомість з'являється пряма номінація денотатів, для репрезентації яких донедавна послуговувалися саме евфемізмами. Активність членів суспільства, що раніше приборкувались тоталітарною системою, тепер вибухнула: у тому числі й у формі агресивності, грубості, що реалізується в збільшенні агресивності діалогу, жаргонізації мовлення деяких верств населення, підвищенні частотності вживання грубої, нецензурної лексики, яка часто вживається «для зв'язки». Це формує звикання до подібних слів і не може не викликати занепокоєння.

Усне мовлення вимагає не лише засвоєння норм, а й знання їх можливих соціальних функцій, тобто вміння точно відібрати таку одиницю, яка забезпечить досягнення мети. *Точність* мовлення — одна з найважливіших його ознак, що характеризує передусім зміст висловлювання. Це вживання точних значень слів, словосполучень, речень та вміння виражати свої думки так, щоб вони однозначно були сприйняті адресатом мовлення. Отже, точність мовлення залежить від сформованості вмінь мовця добирати такі слова, які повністю співвідносяться з предметами, явищами, діями, що їх називають. Точність словоживлення залежить від того, наскільки мовець володіє інформацією про предмет розмови, наскільки він ерудований, уміє логічно мислити, знає норми української літературної мови. Точність мовлення забезпечується не кількістю слів, а їх доступністю, недвозначністю.

Знижують точність мовлення погані знання про існування в мові паронімів, омонімів, несформовані вміння нейтралізувати ці явища в мовленні. Можна вважати, що точність мовлення — це чесність, толерантність, мова на етику у всіх сферах спілкування.

Змістовність мовлення, відображаючи зв'язок мислення й мовлення, передбачає необхідний ступінь лаконізму, відсутність порожніх фраз, багатослів'я.

Багато спільногого з точністю й змістовністю має *логічність* мовлення, яка теж характеризує зміст висловлювання й забезпечує його смислову послідовність. Крім того, логічність передбачає вміння чітко і послідовно мислити; дотримуватися логіки викладу; ураховувати мовленнєву ситуацію. Логічним називають мовлення, яке забезпечує смислові зв'язки між словами. Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням передати їх співрозмовникові. З метою дотримання логіки викладу необхідно володіти міцними знаннями мови і законами зв'язного мовлення. Важливо виховувати в собі вміння чітко, послідовно мислити. Необхідно володіти логікою викладу матеріалу, обов'язково враховувати мовленнєву ситуацію. Дотримання логіки викладу позитивно впливає на ефективність спілкування.

Багатство й різноманітність мовлення значною мірою залежить від того, наскільки мовець усвідомлює, у кому полягає самобутність рідної мови, її багатство. Багатство мови визначається багатством словника. Лексичне багатство української мови відображене в різноманітних лінгвістичних словниках.

М. Рильський писав, що неможливо уявити собі культурну людину, яка б не потребувала словника, ніколи не користувалася ним. Словник — супутник і порадник кожної людини, яка багато читає, виступає з доповідями, повідомленнями, працює над удосконаленням власного мовлення. До словника звертаємося, коли необхідно з'ясувати значення написання, вимову слова, замінити його синонімом або визначити походження, морфемну будову тощо. Загальніше, що без словника не можна вивчити мову. Уміння користуватися словником — складова загальної культури сучасного фахівця. Проте словник — не тільки один із різновидів довідкових видань, а й елемент національної культури. Саме в слові викарбувані всі сторони життя народу. Французький письменник Анатоль Франс називав словник «світом в алфавітному порядку», а наш співітчизник Степан Пушкін стверджує, що «словники — музей слів, у них місця і для старого, і для нового слова знайдеться». Яким може бути словниковий запас однієї людини? В одних джерелах зазначено, що словниковий запас сучасної людини складає пересічно 7-9 тис. різних слів, за іншими відомостями — 11-13 тисяч слів.

Багатство мовлення — це використання великої кількості слів, словосполучень і речень, що відрізняються за смислом і будовою. Багатство мови визначається й багатозначністю слів.

Українська мова надзвичайно багата синонімами. Так, вірш луганського поета Л. Стрельника «Мова» насично демонструє використання синонімічного багатства української мови:

*Снігопад, хурделиця, кужеліця,
Завірюха, віхола, буран,
Хвиця, заметіль, пурга, метелиця,
Сніговиця, хуговій, кура.
Хуртовина, хуга, сніговійниця,
Заметільница, хуртчча, сніговій,
Курага, поземка, буревій,
Круповій, пороша, хуговійниця...
Скільки барв, і звуків, її аромату!
Скільки тут синонімів-синів!
Мова наша — найбагатша мати,
Між сторіч іде, як між вогнів.*

При вивчені будь-якої мови важлива роль відводиться роботі над засвоєнням її лексичного багатства: без знання словникового запасу стає неможливим не тільки адекватне сприймання інформації, а й висловлення власних думок.

Дорече мовлення — уміння вибрати вдалу форму спілкування, інтонаційну тоналність, лексичні засоби, які найкраще підходять для неї, ураховувати, з ким і де, з якою метою ведеться спілкування. Загальне правило удоосконалення мовленнєвої культури можна сформулювати так: бути вимогливим до кожного сказаного і написаного слова. Гарною звичкою кожного оратора повинна стати звичка формувати думку правильно, красиво, точно і зрозуміло.

Виразність мовлення досягається використанням таких мовних засобів, що забезпечують вплив на читача або слухача. До них належать виражальні засоби художнього мовлення: тропи, особливі синтаксичні структури та виражальні засоби звукового мовлення: дихання, голос, дикція, наголос, інтонація, невербалні засоби (міміка, жести).

Однією з рис гарного публічного мовлення є сильний, гнучкий і прямий голос — це «найбагатший музичний інструмент, у роботі якого бере участь весь організм» [2]. За особливостями сили, гучності, характеру, чистоти, тривалості голосу можна розпізнати співрозмовника, його стан, настрої, риси характеру, ставлення до сказаного і до слухача.

За даними словника епітетів [3], голос індивідуальний і має багато характеристик: безбарвний, блідий, вересклівий, високий, глухий, гнучкий, громоподібний, густий, гучний, дзвінкий, жорсткий, кришталевий, легкий, металевий, млявий, міцний, низький, оксамитовий, пронизливий, пружний,

рокітливий, соковитий, срібний, сухий, чистий, яскравий (за силою, гучністю, характером, чистотою, тривалістю, звучанням — всього 107 епітетів); байдужий, безтурботний, величний, вимогливий, владний, впевнений, впєртий, грубий, закличний, зворушливий, начальницький, одухотворений, повчальний, погрозливий, солідний, спокійний, урочистий, фальшивий, чиновницький, ширій (за психічним станом, настроєм, рисами характеру — всього 144). Учителя повинен мати таку силу голосу, щоб його чули слухачі, і таку інтонацію, яка б вселяла довіру і посилювала інтерес.

Тембральне забарвлення голосу дане нам природою, і змінити його майже неможливо, але гнучкість, політ, силу і стійкість поліпшити вдається кожному, хто побажає. Як зазначав Цицерон стосовно вправ для розвитку голосу, дихання, рухів тіла і язика, то для них потрібні не стільки правила науки, скільки практика. Крім того, публічним людям необхідно бережно ставитися до свого мовленнєвого апарату, систематично зміцнювати і розвивати його.

Важливим показником правильного і культурного ділового мовлення є мовленнєвий етикет. Етикет (від фран. *éthique* — ярлик, етикетка) — сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього вияву ставлення до людей (форми звертання, привітання, поведінки у суспільних місцях, манери та одяг).

Мовленнєвий етикет — це встановлені в суспільстві правила, що регулюють мовленнєву поведінку. В процесі багаторазового повторення у типових ситуаціях мовленнєвий етикет закріплюється у стереотипах, стійких виразах, формулах спілкування, які ми не будемо кожен раз, коли нам їх потрібно використати, а беремо готові, що відкладались у нашій мовленнєвій свідомості. Отже, в цілому мовленнєвий етикет — це зона стійких стереотипів комунікативних одиниць, хоча конкретний вибір у кожному конкретному мовленнєвому акті, як і будь-який вибір, справа творча. Учитель повинен добре засвоїти етикетні конструкції з тим, щоб збагачувати ними мовлення учнів.

У цілому професійне мовлення вчителя характеризується такими нормами поведінки і рисами діяльності, як емоційність, стриманість, взаємоповага, толерантність, креативність, точність, конкретність, образність, виразна логічна послідовність, наявність індивідуальних рис, суворе дотримання правил мовленнєвого етикету.

Мовлення сучасних учнів відрізняється від мовлення їхніх ровесників недавнього часу, і педагог повинен це враховувати як у процесі навчання, так і в процесі спілкування. На жаль, правильне мовлення педагога не за-

вжди сприймається і наслідується учнями. Це породжує мовні бар'єри. На думку Н. Голуб, усунення таких бар'єрів допомагає риторику, розробляючи різноманітні топи, моделюючи ймовірні ситуації і добираючи до стайні способи виходу з них (наприклад, усвідомлення суті та природи вживаної учнями лексики (іншомовної, жаргонної, ненормативної тощо) і вироблення тактики стосовно цих слів і виразів, що допомогло б учням зrozуміти комічність, примітивність і непривабливість власного мовлення) [4]. Риторика — відносно нова навчальна дисципліна в системі середньої та вищої освіти України, викладання якої зумовлене потребами сучасного суспільства. Як показує практика сучасної школи, традиційне викладання таких філологічних дисциплін, як мова та література, не може забезпечити випускників необхідними навичками активного мовного вираження та впливу, які необхідні сучасній людині. Тому завдання сучасних ВНЗ полягає в тому, щоб підготувати майбутніх учителів до викладання риторики в школі, сформувати в них належну риторичну підготовку.

У межах статті неможливо висвітлити всі аспекти мовленнєвої підготовки майбутніх учителів. Подальшого вивчення і дослідження потребують питання особливостей мовлення носіїв елітарного типу української мовленнєвої культури, методики дослідження і навчання жанрів мовлення вчителя, бар'єри спілкування, питання мової агресії, засоби гармонізації професійного й міжособистісного спілкування тощо.

Література:

- Столяренко Л.Д. Психология и педагогика в вопросах и ответах / Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгин. — Ростов н/Д : Феникс, 1999. — 576 с.
- Иванова С.Ф. Специфика публичной речи / Софья Филипповна Иванова. — М.: Знание, 1978. — 126 с.
- Словник епітетів української мови. С.П. Бибик, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 1998.
- Голуб Н.Б. До проблеми бар'єрів у спілкуванні студентів / Ніна Борисівна Голуб // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: зб. праць. — Черкаси: Брама, 2005. — С. 65-68.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА

Елена Геннадьевна Горюкова
к. пед.н., доцент кафедры теории и методики воспитания
Запорожского областного института последипломного педагогического образования,
Украина

В данной статье рассматриваются вопросы культурологического подхода к совершенствованию образовательной системы. Показана роль соборности в развитии личности современного человека как представителя национальной культуры.

Ключевые слова: культурология, культура, свойства и функция культуры, личность человека, инкультурация, культурные универсалии, соборность.

У данной статьи разглядается питание культурологического подхода до усовершенствования образовательной системы. Указано на роль соборности в развитии особистости сущности современного человека как представника национальной культуры.

Ключевые слова: культурология, культура, свойства и функция культуры, особистость человека, инкультурация, культурные универсалии, соборность.

Методологическая стратегия целевого и ценностно-процессуального обновления образования как социокультурного феномена, адекватно отражающего глобальные перемены в обществе, состоит в поисках оптимального выбора социально-педагогических технологий и вариативно обоснованных образовательных систем, функционально направленных на усвоение субъектом на познавательном, мотивационно-волевом и эмоциональном уровнях личностно-значимого смысла, ценностей, обретаемых человеком в данном социуме. И в этом немалая роль принадлежит культурологии.

Культурология — теоретическая дисциплина, изучающая культуру во всей полноте ее проявлений, ее сущность, многообразие исторических форм и принципов функционирования. Развитие культурологии позволяет наметить новый подход к пониманию и изучению возраста и природы развивающегося человека. Культурологический взгляд на развивающегося человека предполагает смену не только представления об объекте изучения, но и метода изучения. Акцент делается не на категориях развития и деятельности, а на анализе устойчивости системы, с одной стороны, и периодических структурных преобразований — с другой. Она включает следующие разделы:

СОДЕРЖАНИЕ

ДУХОВНЫЕ КОРНИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	3
Анастасова Е.Е. Праздник Кирилла и Мефодия в болгарской национальной парадигме	3
Белукова В.Б. «Красный Паяц»: герон/антигерои в произведениях Е.Н. Чирикова о гражданской войне	9
Галинина Т.Ю. Пейзажные пушкинские реминисценции в рассказе И.С. Тургенева «Свидание»	16
Гамали О.И., Каневская О.Б. Цветообозначения в индивидуально-художественной картине мира Б. Ахмадулиной	23
Геймбух Е.Ю. Духовная культура русского человека в изображении М.Е. Салтыкова-Щедрина (на материале «Сказок»)	33
Казьмина О.А. «Зеркала» и «зеркальность» в пьесе М.А. Булгакова «Бег»	39
Ковалчук Г.С. І. Нечуй-Левицкий у творчому житті М. Грушевського-літератора.....	49
Короткий В.Г. Двайнік і проблема двайніцтва ў старажитнай літературі її сходніх словян.....	57
Лапаєва Н.Б. «Моя душа как воробей чиркает в саду Иисуса...»: евангельская тема в произведениях Бориса Поплавского	67
Леонов И.С. Литературное творчество протоиерея Николая Агафонова в контексте современной духовной прозы	76
Лопиц Ю.М. О первоначалах кирилло-мефодиевской книжной традиции	85
Люкевич В.В. Локус Храма в художественном пространстве «Жизни Арсеньева» Ив. Бунина и трилогии «На росстанях» Якуба Коласа.....	92
Малыгина И.Ю. Славянские традиции в авангардной литературе (на примере поэзии Д.И. Хармса)	102
Подоксенов А.М. Библейские мотивы в изображении М. Принципиным и В. Розановым революционного переворота 1917 г.	111
Романов Ю.А. Малые «подпольные» сцены в романе Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы»	121
Федосеева Т.В. Вопрос о духовности человека в литературе русского предромантизма.....	131
Черемисинова Л.И. «Послесловие» А.А. Фета к переводу А. Шопенгауэра: полемика с вероучением Л.Н. Толстого	143

444

СОДЕРЖАНИЕ

Юган Н.Л. Православные традиции в художественных произведениях цикла В.И. Даля «Картины из русского быта»	154
ЭСТЕТИКО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ	162
Дашко Е.Л. Постмодерністський характер роману Дж. Фаулза «Колекціонер»: матеріали для вивчення твору на позакласних уроках з зарубіжної літератури	162
Джапарова Э.К. Становлення мифопоетическої концепції Роберта Грейвса	172
Іконников М.В. Антиутopia в літературі 1-ї половини ХХ ст.: Національно-типологічні варіанти	182
Мусій В.Б. «Істина», «світ» і «начало» в художественній системі Г.С. Сковороды	193
Полежаєва Т.В. О налични сюжета в лирике	203
Пустовит В.Ю. Жанри мемуаристики в контексті літературознавства	208
Сидоренко В.А., Писаренко О.А. Антропоним как ключевая единица художественного текста (на материале повести М. Булгакова «Собачье сердце»)	216
Сытник О.В. Езистенційний мотив як чинник психологізму в новелістці В. Фолкнера і М. Хвильового	226
Удалов В.Л. Проблема точности литературоведения и других наук	237
Шипова Г.А. Способы передачи мировосприятия ребенка в произведениях автобиографического характера	252
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ В СИСТЕМЕ «ШКОЛА-ВУЗ»	262
Абрашіна Е.Н. Система упражнений по обучению риторике в вузах	262
Андрющенко Б.Н., Асян Л.В. О некоторых педагогических аспектах работы в иностранной аудитории	272
Воловик Н.И. Питання розвитку мовлення учнів в лінгводидактичній спадщині В.І. Масальського	276
Головина Л.И. Подготовка студентов факультета педагогики и методики начального обучения к работе по словообразованию в школе	285
Горошина Е.Н. Мовленнєва підготовка майбутнього вчителя на сучасному етапі	296

445